

COMMISSIE KOLONIALE COLLECTIES

ADVIES

Objecten	Beeld van Ganesha, RV-1403-1759
Huidige eigenaar	Nederlandse Staat
Beheerder	Wereldmuseum Leiden (Stichting Nationaal Museum van Wereldculturen)
Teruggaveverzoek van	Republiek Indonesië vertegenwoordigd door <i>Tim Repatriasi Koleksi Asal Indonesia di Belanda</i> ¹
Datum teruggaveverzoek	20 september 2023
Adviesnr.	ID-2023-9
Datum advies	28 juni 2024
De Commissie Koloniale Collecties ² bestaande uit	mr. L.Y. Gonçalves-Ho Kang You (voorzitter), prof. dr. L.N.K. van Broekhoven, prof. dr. R. Raben, dr. A.F. Schrikker (leden)
Secretarissen	mr.drs. J.M. Mooren, mr. M. Park

1. Het verzoek

Op 20 september 2023 heeft de Republiek Indonesië een verzoek ingediend bij de Staatssecretaris voor Cultuur en Media om teruggave van het beeld 'Standing Ganesha in the entrance lobby of Volkenkunde, RV-1403-1759, Collection NMVW'.

2. Het object

Het beeld van de hindoeïstische god Ganesha is afkomstig uit de omgeving van het huidige Lemahduwur in Oost-Java aan de voet van de vulkaan Semeru. Het beeld dateert uit de 13^e eeuw. Het beeld toont Ganesha in staande houding, met olifantenhoofd en vier armen. De platte achterzijde van het beeld suggereert dat het beeld oorspronkelijk tegen een tempelmuur geplaatst stond. Het beeld bevindt zich tegenwoordig in de Rijkscollectie en wordt beheerd door het Wereldmuseum Leiden. Daar is het geregistreerd onder inventarisnummer RV-1403-1759.

¹ *Tim Repatriasi Koleksi Asal Indonesia di Belanda* bestaat uit Nadiem Anwar Makarim BA, M.B.A., Retno Marsudi, S.H., LL.M. (directeuren), Dr. Hilmar Farid (verantwoordelijke), I Gusti Agung Wesaka Puja (voorzitter), Bonnie Triyana BA (secretaris), Prof. Dr. Oman Faturrahman, Dr. Sri Margana, Dr. Junus Satrio Atmodjo, Dr. Ninie Susanti Tedjowasono, Dr. Gabriel Roosmargo Lono Lastoro Simatupang, Dr. Irmawati Marwoto, Dr. Bondan Kanumoyoso (leden), Dr. Sadiyah Boonstra (extern adviseur).

² De *Adviescommissie teruggave cultuurgoederen uit koloniale context* (kortweg: Commissie Koloniale Collecties) werd op 6 september 2022 ingesteld door de Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

3. Het beleidskader

De beoordeling in dit advies vindt plaats binnen de kaders van de *Beleidsvisie collecties uit een koloniale context* van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.³ De beleidsvisie is gebaseerd op het rapport *Koloniale collecties en erkenning van onrecht* van de Raad voor Cultuur.⁴ Een verzoek om teruggave van een cultuurogoed kan worden ingediend door een Staat waar Nederland langere tijd koloniaal gezag uitoefende.

In de Beleidsvisie zijn de kaders van de beoordeling samengevat als volgt omschreven:

De Commissie stelt eerst vast of het herkomstonderzoek toereikend is.

Vervolgens stelt de Commissie vast of er sprake is van onvrijwillig bezitsverlies. Daartoe wordt beoordeeld of met een redelijke mate van zekerheid kan worden vastgesteld dat het verzochte cultuurogoed onvrijwillig is verloren in een land waar Nederland langere tijd koloniaal gezag uitoefende. Als wordt vastgesteld dat dat het geval is, zal worden geadviseerd tot een onvoorwaardelijke teruggave van het cultuurogoed.

Indien uit de herkomstgeschiedenis niet kan worden vastgesteld of sprake is van onvrijwillig bezitsverlies, en voor zover deze cultuurogoederen voor het land van herkomst een bijzonder cultureel, historisch of religieus belang vertegenwoordigen, maakt de Commissie een belangenafweging. Het belang van teruggave voor het herkomstland dient dan naar redelijkheid en billijkheid te worden afgewogen tegen andere relevante belangen.

Relevante belangen kunnen zijn het culturele belang van het cultuurogoed voor het herkomstland, de betrokken gemeenschappen in de herkomstlanden en in Nederland, de betekenis voor de collectie Nederland, de toekomstige bewaaromstandigheden en de publieke toegankelijkheid. Objecten kunnen veelzeggend zijn voor nationale en regionale tradities en de identiteit van een land, volk, gemeenschap of individu. Het belang van een cultuurogoed zal vaak voor Nederland anders zijn dan voor het land van herkomst. Ook voor Nederlanders met wortels in de herkomstlanden kunnen koloniale cultuurogoederen in Nederlandse musea van speciale betekenis zijn.

Indien het teruggevraagde object afkomstig is uit een voormalige kolonie van een andere mogendheid maakt de Commissie eveneens een afweging. Het belang van teruggave voor het herkomstland dient naar redelijkheid en billijkheid te worden afgewogen tegen andere relevante belangen. Wel zal herstel van onrecht in de beoordeling het uitgangspunt moeten zijn. In dit geval is het onrecht niet door Nederland veroorzaakt, maar is Nederland als huidige eigenaar van de objecten wel als enige in de positie om dit onrecht te herstellen.

Indien de Commissie adviseert tot teruggave aan de verzoekende staat, dient ingevolge de Erfgoedwet en de *Beleidsvisie collecties uit een koloniale context* van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap rekening gehouden te worden met de vervreemdingsprocedure voor publieke collecties en wordt het advies van de Commissie tevens beschouwd als een advies over de onmisbaarheid en onvervangbaarheid van het object in de zin van artikel 4.18 van de Erfgoedwet.

³ Beleidsvisie 29 januari 2021,

<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2021/01/29/rapportbeleidsvisie-collecties-uit-een-koloniale-context>

⁴ Rapport 7 oktober 2020,

<https://www.raadvoorcultuur.nl/documenten/adviezen/2020/10/07/advieskoloniale-collecties-en-erkenning-van-onrecht>

4. De procedure

Op 20 september 2023 heeft de Republiek Indonesië een verzoek ingediend bij de Staatssecretaris voor Cultuur en Media om teruggave van het beeld Ganesha. De Staatssecretaris heeft de Commissie Koloniale Collecties (hierna: de Commissie) op 7 november 2023 verzocht te adviseren over het teruggaveverzoek.

De beheerder van het object, het Wereldmuseum Leiden, heeft onderzoek gedaan naar de herkomstgeschiedenis en heeft het rapport daarover van 23 april 2024 op 13 mei 2024 aan de Commissie toegestuurd. De Commissie heeft het herkomstrapport besproken in haar vergadering van 28 juni 2024. De Commissie had geen aanvullende vragen.

Het herkomstonderzoek is op 31 mei 2024 in Engelse vertaling gedeeld met het Tim Repatriasi Koleksi Asal Indonesia di Belanda (hierna: de Indonesische Repatriatiecommissie). De Commissie heeft gevraagd of er nadere vragen bestonden over het herkomstrapport. Op 20 juni 2024 liet de Indonesische Repatriatiecommissie weten dat dat niet het geval was.

Op 28 juni 2024 heeft de Commissie het teruggaveverzoek besproken en besloten te adviseren zoals hieronder weergegeven.

5. Het herkomstonderzoek

Het herkomstonderzoek is verricht door dhr. T. Quist MA, werkzaam als herkomstonderzoeker bij het Wereldmuseum Leiden. Het rapport van het onderzoek is als bijlage bij dit advies gevoegd (*bijlage 1*).

Het rapport is integraal onderdeel van dit advies.

Voor het herkomstonderzoek naar het beeld is gebruik gemaakt van museuminventarissen, archieven van de koloniale overheid, wetenschappelijke publicaties en egodocumenten. In het rapport staan de volgende bevindingen.

Koloniaal bestuursambtenaar Johan Frederik Walraven van Nes, resident van Pasuruan, zag het beeld in 1836 tijdens een beklimming van de vulkaan Semeru, in de omgeving van het huidige Lemahduwur in Oost-Java. Een verslag van deze beklimming in de Javasche Courant maakt melding van het beeld dat zich aan de voet van de vulkaan bevond:

*‘Wij vonden aldaar op een heuveltje, regts van het gehakte voetpad, een beeld, 4 voeten hoog en 2 voeten breed, zijnde een staande Ganesa-beeld, zoomede twee losse versierselen in steen, welke waarschijnlijk tot den ingang van eenen tempel hebben behoord’.*⁵

In de omgeving van het beeld waren ook andere objecten aanwezig zoals een steen met inscriptie en een waterbak met deksel alsook een aantal graven. Ook in de bredere omgeving waren hindoe-boeddhistische beelden en andere rituele objecten aanwezig. Het herkomstrapport verwijst naar de Brits-Indonesische historicus Hadi Sidomulyo die de objecten in verband heeft gebracht met een netwerk van heiligdommen gevestigd rondom het religieus centrum Kubub. Het herkomstverslag acht het goed denkbaar dat het beeld afkomstig is van een tempel in Kubub.

Het beeld werd vervolgens in opdracht van Van Nes overgebracht naar Pasuruan, waar Van Nes resident was. Het onderzoek heeft niet kunnen vaststellen op welk moment dat gebeurde. Wel concludeert het rapport dat dat voor 1839 moet zijn geweest, toen Van Nes naar Nederland vertrok.

⁵ Bijlage 1, p. 7

In de collectie van het museum bevindt zich ook een tekening van het beeld Ganesha waarvan eerder verondersteld is dat deze tekening in 1822 door één van de broers Adrianus Johannes of Jannes Theodorus Bik in Pasuruan zou zijn gemaakt. Deze veronderstelling strookt niet met andere bronnen die in het herkomstonderzoek naar boven kwamen. Derhalve is deze tekening, waar in het herkomstrapport uitvoerig op wordt ingegaan, voor de duiding van de herkomst van het verzochte beeld niet relevant.

In november 1841 werd het transport van het beeld naar Nederland met een machtiging van Van Nes in gang gezet. Pas in april 1843 werd het beeld daadwerkelijk naar Nederland verscheept. Het werd als schenking van Van Nes in de collectie van het Rijksmuseum van Oudheden opgenomen en in 1904 ging het beeld, samen met de andere hindoe-boeddhistische beelden uit de collectie, over naar het Rijks Ethnografisch Kabinet (voorloper van het Wereldmuseum).

6. Inhoudelijke beoordeling van het teruggaveverzoek

Het verzoek om teruggave is ingediend door een Staat waar Nederland langere tijd koloniaal gezag uitoefende en derhalve is de *Beleidsvisie collecties uit een koloniale context* van toepassing.

De Commissie is van oordeel dat het herkomstonderzoek deugdelijk is uitgevoerd en voldoende basis biedt om te kunnen adviseren. Er is grondig bronnenonderzoek gedaan en de bestaande kennis is kritisch geëvalueerd. Het rapport geeft voldoende informatie over de oorsprong van het beeld Ganesha, de verwijdering en de overkomst naar Nederland.

De Commissie heeft zich vervolgens afgevraagd of hier sprake is van onvrijwillig bezitsverlies als bedoeld in het beleidskader. Daartoe overweegt zij als volgt.

Uit het herkomstonderzoek is gebleken dat het beeld afkomstig was van de voet van de vulkaan Semeru waar het zich tussen andere objecten zoals stenen met inscriptie en graven bevond. De Brits-Indonesische historicus Hadi Sidomulyo heeft de objecten in verband gebracht met een netwerk van heiligdommen gevestigd rondom het religieus centrum genaamd Kubub. Het herkomstverslag acht het aannemelijk dat het beeld Ganesha afkomstig is van een tempel in Kubub.

Daaruit leidt de Commissie af dat dit beeld geen object was dat aan niemand toebehoorde, bijvoorbeeld door achtergelaten te zijn (zogeneten 'res nullius'), maar aan enige entiteit toebehoorde die dit tempelcomplex met deze beelden heeft aangelegd of, mocht die entiteit niet meer bestaan, dat het tempelcomplex in ieder geval publiek eigendom was.

Voorts blijkt uit het herkomstonderzoek dat de koloniaal bestuursambtenaar Van Nes in 1836 het beeld zag tijdens een beklimming van de vulkaan Semeru, in de omgeving van het huidige Lemahduwur. Vervolgens werd het beeld in opdracht van Van Nes overgebracht naar Pasuruan waar hij resident was. In november 1841 werd het transport van het beeld in gang gezet en in april 1843 kwam het beeld in Nederland aan. Het werd als schenking van Van Nes in de inventaris van het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden ingeschreven en ging in 1904 over naar het Rijks Ethnografisch Museum (voorloper van het huidige Wereldmuseum).

Op grond van het voorgaande overweegt de Commissie het volgende.

Hoewel onbekend is wie, of welke instelling, de rechtmatige eigenaar was van het beeld Ganesha, en ook niet is achterhaald op welk moment het beeld is verwijderd, is op grond van het herkomstonderzoek aannemelijk dat Van Nes niet de eigenaar van het beeld was en geen toestemming voor de verwijdering heeft verkregen. Ook is niet gebleken dat het beeld op enig later moment aan Van Nes is geschonken of verkocht. Dat het beeld in 1843 als schenking van Van Nes is

ingeschreven in het Rijksmuseum van Oudheden doet niet af aan het feit dat Van Nes zich het beeld zonder toestemming heeft toegeëigend.

De Commissie is op vorenstaande gronden, vervat in het herkomstrapport, van oordeel dat met een redelijke mate van zekerheid is aangetoond dat het verzochte cultuurobject onvrijwillig is verloren in een land waar Nederland langere tijd koloniaal gezag uitoefende. Op grond van het voorgaande adviseert de Commissie tot onvoorwaardelijke teruggave van het beeld Ganesha vanwege het onvrijwillige bezitsverlies.

De Commissie is gevraagd te adviseren over de toepassing van artikel 4.18 van de Erfgoedwet indien het advies inhoudt dat het gevraagde object moet worden teruggegeven. Naar het oordeel van de commissie prevaleert in dit geval het herstel van het onrecht uit het verleden en komt toepassing van artikel 4.18 Erfgoedwet daarom niet aan de orde.

7. Het advies

De Commissie heeft het teruggaveverzoek beoordeeld en adviseert de Minister tot onvoorwaardelijke teruggave van het beeld Ganesha, RV-1403-1759 aan de Republiek Indonesië.

Dit advies is vastgesteld door de Commissie Koloniale Collecties op 28 juni 2024.

De voorzitter

De secretarissen

Mr. Lilian Gonçalves-Ho Kang You

Mr. drs. Jona Mooren en Mr. Meehea Park

Bijlage

1. Onderzoeksverslag betr. Beeld van Ganesha (T. Quist MA, 23 april 2024)

Onderzoeksverslag

Betreft: Beeld van Ganesha
Datum: 23 april 2024
Auteur: Tom Quist

 <p>Foto: Collectie Stichting Nationaal Museum van Wereldculturen</p>	Beheerder	Stichting Nationaal Museum van Wereldculturen
	Huidige eigenaar	Nederlandse Staat
	Naam en objectnummer	Ganesha, RV-1403-1759
	Materiaal/techniek	Andesiet
	Afmetingen	Hoogte: 159 cm Breedte: 84 cm Diepte: 64 cm

 <p>Foto: Collectie Stichting Nationaal Museum van Wereldculturen</p>	Beheerder	Stichting Nationaal Museum van Wereldculturen
	Huidige eigenaar	Nederlandse Staat
	Naam en objectnummer	Tekening, RV-1403-3635
	Materiaal/techniek	Inkt

Samenvatting onderzoeksresultaten

Het beeld van Ganesha werd vóór of in 1839 weggehaald uit het huidige Lemahduwur in de desa Simojayan, aan de voet van de Gunung Semeru (Oost-Java). Dit gebeurde in opdracht van koloniaal bestuursambtenaar Johan Frederik Walraven van Nes, nadat hij en enkele ondergeschikte ambtenaren het beeld in 1836 tijdens een beklimming van de vulkaan in Lemahduwur hadden zien staan. Van Nes liet het beeld eerst overbrengen naar Pasuruan, de plaats waar hij resident was, voordat hij het tijdens een verlofperiode in Nederland aan het huidige Rijksmuseum van Oudheden schonk. In 1843 werd het beeld daar in de collectie opgenomen. Sinds 1904 bevindt het zich in de collectie van het huidige Wereldmuseum Leiden.

Reconstructie herkomst

≤ 1839

Lemahduwur, desa Simojayan, regentschap van Malang (Oost-Java)

KB, Delpher, *Javasche Courant*, 10-09-1836, blz. 1, rubriek 'In-officieel gedeelte'.

≤ 1839-1843

Pasuruan (Oost-Java)

NL-HaNA, 2.10.01, inv.nr. 3094, Stamboek van Oost-Indische ambtenaren, 1827, deel D, folionrs. 127-129;

NL-HaNA, 2.04.01, inv.nr. 4705, Brief van Conrad Leemans aan de minister van Binnenlandse Zaken, 08-06-1840, nr. 24;

NL-HaNA, 3.12.21, inv.nr. 67, Brief van Johan Frederik Walraven van Nes aan Conrad Leemans, 10-10-1841, nr. 48, met bijlagen.

1843-1904

Rijksmuseum van Oudheden, Leiden

NL-HaNA, 2.04.01, inv.nr. 4777, Brief van Conrad Leemans aan de minister van Binnenlandse Zaken, 08-11-1843, nr. 92;

NL-LdnRMV, A03, inv.nr. 18, Inventaris van het Rijksmuseum van Oudheden, November 1843, 'Javaansche Oudheden'.

1904-heden

Wereldmuseum Leiden

NL-LdnRMV, Seriedossier RV-1403, 'Proces-Verbaal van Voorwerpen enz. overgenomen uit het Rijks Museum van Oudheden te Leiden', 28-07-1904.

Introductie en objectkenmerken

Naar aanleiding van een teruggaveverzoek van Indonesië uit september 2023¹ heeft het Wereldmuseum in maart en april 2024 herkomstonderzoek verricht naar een beeld van de hindoeïstische god Ganesha (objectnummer RV-1403-1759). Sinds 2013 staat het beeld opgesteld in de ontvangsthal van Wereldmuseum Leiden. Volgens de huidige publiekstekst en objectgegevens in The Museum System (TMS), het collectiebeheersysteem van het Wereldmuseum, dateert het beeld uit de 13de eeuw (gregoriaanse kalender) en werd het in Oost-Java gevonden op de Gunung Semeru, de hoogste berg en vulkaan van het eiland.² Het beeld geeft Ganesha weer in staande houding met, zoals gebruikelijk, een olifantenhoofd en vier armen.³ Van de achterste armen houdt de linkerhand een bidsnoer vast en de rechterhand een bijl. In de handen van de voorste armen liggen twee kommen van opengewerkte schedels. Het opgebonden haar met diadeem, de oorsieraden en bovenarmbanden zijn voorzien van schedelmotieven.⁴ De achterzijde van het beeld is plat, waardoor de indruk ontstaat dat het beeld oorspronkelijk tegen een (tempel)muur geplaatst is geweest.

¹ Brief ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) aan Nationaal Museum van Wereldculturen (NMVW), I2023 051/110, 07-11-2023.

² <https://volcano.si.edu/volcano.cfm?vn=263300>, tabblad 'General Information', geraadpleegd 17-04-2024; <https://www.geonames.org/1627837/gunung-semeru.html>, geraadpleegd 17-04-2024.

³ <https://en.wikipedia.org/wiki/Ganesha>, geraadpleegd 17-04-2024.

⁴ Pauline Lunsingh Scheurleer, 'Ganesha van de Berg Semeru. Een Staande Ganesha aan de Wandel', *Aziatische Kunst* 30 (4) (2000) 8-19, aldaar 9-10.

Collectie Stichting NMVW, objectnummer RV-1403-1759.

De 13de-eeuwse datering van het beeld is gebaseerd op de schedels en schedelmotieven, die kenmerkend zouden zijn voor beelden van Ganesha uit de periode waarin het hindoe-boeddhistische koninkrijk van Singhasari over Oost-Java heerste (1222-1292).⁵ Pauline Lunsingh Scheurleer (geb. 1943)⁶, voormalig conservator voor de kunst van Zuid- en Zuidoost-Azië bij het Rijksmuseum Amsterdam, stelt dat schedels als schalen en siermotieven eveneens vaak voorkomen bij beelden van hindoeïstische godheden uit de periode van het Majapahit-rijk (1293-16de eeuw)⁷, en dat het beeld daarom ook uit de 14de eeuw zou kunnen stammen.⁸

In de desa (dorp) Karangates⁹, nabij Malang in Oost-Java, is een beeld van Ganesha in staande houding te vinden dat sterk lijkt op het beeld in Leiden. Een opvallend verschil betreft de sokkel van het beeld in Karangates, waarop een halve cirkel van negen schedels is aangebracht. Bij het exemplaar in de collectie van het Wereldmuseum ontbreekt een dergelijke sokkel. Het feit dat het onderstuk van beide beelden, waar de voeten van Ganesha op rusten, hetzelfde oogt, doet volgens verschillende onderzoekers vermoeden dat het beeld in Leiden oorspronkelijk op een vergelijkbare sokkel heeft gestaan.¹⁰

⁵ Beschrijving van het beeld in TMS, objectrecord RV-1403-1759. Zie het hierop gebaseerde objectrecord op de collectiewebsite van het Wereldmuseum: <https://hdl.handle.net/20.500.11840/703750>, geraadpleegd 17-04-2024; <https://www.britannica.com/place/Singhasari>, geraadpleegd 17-04-2024.

⁶ <https://www.wikidata.org/wiki/Q111977465>, geraadpleegd 17-04-2024.

⁷ <https://en.wikipedia.org/wiki/Majapahit>, geraadpleegd 17-04-2024.

⁸ Lunsingh Scheurleer, 'Ganesha van de Berg Semeru', 8-10.

⁹ <https://www.geonames.org/7035025/karangates.html>, geraadpleegd 17-04-2024.

¹⁰ P.H. Pott, 'Four demonic Gaṇeśas from East Java', *Mededelingen van het Rijksmuseum voor Volkenkunde, Leiden* 15 (1962) 123-131, aldaar 127; Lunsingh Scheurleer, 'Ganesha van de Berg Semeru', 11; Natasha Reichle, *Violence and Serenity. Late Buddhist Sculpture from Indonesia* (Honolulu 2007) 178-179.

Links: Beeld van Ganesha te Karangates, regentschap van Malang. Foto: <https://www.netralnews.com/bukan-gajah-duduk-ganesha-karangates-berdiri-di-atas-tengkorak/OUZldkRFZTF4N1RFZGY2MHlxWndGZz09>, geraadpleegd 17-04-2024. Rechts: Collectie Stichting NMVW, objectnummer RV-1403-1759.

Herkomstverslag

In de collectie van het Wereldmuseum bevindt zich onder objectnummer RV-1403-3635 een pentekening van het beeld van Ganesha, dat voorzien is van een kort bijschrift in inkt: 'Genésa (staande) gevonden op de helling van de berg Smeroe. Vulkaan in de Oosthoek Java'. Boven het beeld staat waarschijnlijk 'Batara(m) Dhana(m)' geschreven in Javaans schrift.¹¹ De betekenis hiervan kon tijdens het onderzoek niet worden achterhaald. Het bijschrift loopt door in potlood, waarbij eerst de hoogte van het beeld in Rijnlandse lengtematen wordt opgegeven en daarna in afwijkend handschrift de notitie 'op eene hoogte van 6000 v^t boven de oppervl der zee' volgt. Uitgaande van de Rijnlandse voet zou dit neerkomen op een hoogte van bijna 1900 meter.¹² Aan de rechteronderzijde van de tekening is, eveneens in potlood en waarschijnlijk van dezelfde hand als voorgaande notitie, 'van Nes. Smeroe' leesbaar.

Het getal 126 dat bovenaan prijkt verwijst naar het nummer van de tekening onder de vorige beheerder, het Rijksmuseum van Oudheden. In 1904 werd het exemplaar samen met enkele honderden andere tekeningen, schilderijen, kaarten, blauwdrukken en foto's afgestaan aan het Rijks Ethnographisch Museum, het huidige Wereldmuseum Leiden. De tekening van het beeld van Ganesha bevond zich op dat moment in een map met de titel 'Passaroean', bestaande uit dertien tekeningen die Adrianus Johannes Bik (1790-1872)¹³ aan het museum (van Oudheden) had

¹¹ Transcriptie door Pim Westerkamp, conservator Zuidoost-Azië bij het Wereldmuseum, 08-04-2024.

¹² 1 Rijnlandse voet = 0,314 meter. Zie: <https://mgw.meertens.knaw.nl/maat/201>, geraadpleegd 17-04-2024.

¹³ <http://www.biografischportaal.nl/persoon/16122523>, geraadpleegd 17-04-2024.

geschonken. De tekeningen zijn gemaakt in Oost-Java in de omgeving van Pasuruan¹⁴ en Malang¹⁵, zo blijkt uit inventarissen van de in 1904 overgedragen collectie.¹⁶

Collectie Stichting NMVW, objectnummer RV-1403-3635.

Adrianus Johannes Bik en zijn jongere broer Jannes Theodorus Bik (1796-1875)¹⁷ werden in 1816 als

¹⁴ <https://www.geonames.org/1632033/pasuruan.html>, geraadpleegd 17-04-2024.

¹⁵ <https://www.geonames.org/1636722/malang.html>, geraadpleegd 17-04-2024.

¹⁶ Wereldmuseum Leiden (NL-LdnRMV), Seriedossier RV-1403, 'Proces-Verbaal van Voorwerpen enz. overgenomen uit het Rijks Museum van Oudheden te Leiden', 28-07-1904; 'Tekeningen, kaarten en foto's van Indonesische oudheden, verkregen van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden', z.d.; 'Inhoud portefeuille C', z.d..

¹⁷ <https://rkd.nl/artists/8381>, geraadpleegd 17-04-2024.

tekenaar aangesteld bij Caspar Georg Carl Reinwardt (1773-1854)¹⁸, die zich als directeur tot de zaken van Landbouw, Kunsten en Wetenschappen bij het koloniale bestuur in Batavia (1816-1822) bezighield met het verzamelen en naar Nederland vervoeren van natuurhistorische en oudheidkundige objecten.¹⁹ In februari 1821 vergezelden zij Reinwardt op zijn reis naar de Molukken en Sulawesi. De terugreis naar Batavia verliep vanaf Oost-Java over land. Van 5 tot 7 januari 1822 verbleef het drietal in Pasuruan, om daarna door te reizen naar Malang.²⁰

Pauline Lunsingh Scheurleer en eerder ook Pieter Hendrik Pott (1918-1989)²¹, van 1947 tot 1982 achtereenvolgens conservator voor het Indisch cultuurgebied en directeur van het Rijksmuseum voor Volkenkunde, het huidige Wereldmuseum Leiden, concludeerden dat één van de gebroeders Bik de tekening in 1822 heeft vervaardigd.²² Het beeld van Ganesha zou toen met andere woorden al in Pasuruan aanwezig zijn geweest. Op welke bron Lunsingh Scheurleer en Pott zich baseerden is niet duidelijk. Dat het beeld volgens het bijschrift zou zijn 'gevonden op de helling van de berg Smeroe' lijkt er in ieder geval op te wijzen dat het zich daar niet meer bevond toen het werd afgebeeld. Daar staat tegenover dat de tekening ogenschijnlijk niet is gesigneerd, het bijschrift niet vermeldt dat het beeld op dat moment in Pasuruan stond en het dossier 'Passaroean' ook tekeningen bevat die niet door Adrianus Johannes of Jannes Theodorus Bik zijn gemaakt.²³ Er is kortom onvoldoende bewijs dat het beeld in 1822 door één van hen in Pasuruan is getekend.

Tijdens het herkomstonderzoek zijn diverse bronnen aangetroffen die door Pott en Lunsingh Scheurleer niet worden genoemd. Het gaat in de eerste plaats om artikelen in de *Javasche Courant* (van 10 september 1836)²⁴ en het *Tijdschrift voor Neerland's Indië* (uit 1849)²⁵, waarin verslag wordt gedaan van beklimmingen van de Gunung Semeru. Het artikel in de *Javasche Courant* verhaalt over een niet-succesvolle poging die in augustus 1836 werd ondernomen. Wie hierbij betrokken waren wordt niet duidelijk. De tweede bron, waarin de Duits-Nederlandse wetenschapper Franz Wilhelm Junghuhn (1809-1864)²⁶ beschrijft hoe hij in september 1844 de vulkaan beklom, verschaft wel helderheid op dit punt. Junghuhn noemt vier koloniale bestuursambtenaren bij naam die in 1836 de

¹⁸ <http://www.biografischportaal.nl/persoon/40457008>, geraadpleegd 17-04-2024.

¹⁹ Nationaal Archief (NL-HaNA), Inventaris van het archief van het geslacht Bik en aanverwante Geslachten, 1789-1946 (archieftoegang 2.21.024), blz. 8-9, <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.21.024/download/pdf>, geraadpleegd 17-04-2024; W.H. de Vriese, *Reis naar het oostelijk gedeelte van den Indischen archipel, in het jaar 1821 door C.G.C. Reinwardt* (Amsterdam 1858) 32-36; Teunis Willem van Heiningen, *The correspondence of Caspar Georg Carl Reinwardt (1773-1854)* (Den Haag 2011) 16-18, 22.

²⁰ De Vriese, *Reis naar het oostelijk gedeelte van den Indischen archipel*, 307-308, 607-608, 621, 626.

²¹ <https://www.dutchstudies-satsea.nl/deelnemers/pott-pieter-hendrik/>, geraadpleegd 17-04-2024; Ger van Wengen, "Wat is er te doen in Volkenkunde?". *De bewogen geschiedenis van het Rijksmuseum voor Volkenkunde in Leiden* (Leiden 2002) 195.

²² P.H. Pott, 'Four demonic Gaṇeśas from East Java', 125; Lunsingh Scheurleer, 'Ganesha van de Berg Semeru', 13.

²³ De tekeningen met objectnummers RV-1403-3639, RV-1403-3641 en RV-1403-3642 zijn gesigneerd door 'Carolus'. Zie ook: NL-LdnRMV, Seriedossier RV-1403, 'Tekeningen, kaarten en foto's van Indonesische oudheden, verkregen van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden', z.d..

²⁴ Koninklijke Bibliotheek (KB), Delpher, *Javasche Courant*, 10-09-1836, blz. 1, rubriek 'In-officieel gedeelte', <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010502953:mpeg21:p001>, geraadpleegd 17-04-2024.

²⁵ KB, Delpher, *Tijdschrift voor Neerland's Indië* 11 (1) (1849), blz. 112-138, 'Goenong Smeroe of Maha Meroe. De hoogste Berg op Java. (Eene schets.)', <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=dts:2798003:mpeg21:0016>, geraadpleegd 17-04-2024. Bij het artikel ontbreekt de naam van de auteur. Dat Junghuhn het stuk schreef blijkt uit het feit dat het in 1853 werd gepubliceerd in deel III van zijn boek *Java, deszelfs gedaante, bekleeding en inwendige structuur* (blz. 736-783).

²⁶ <http://www.biografischportaal.nl/persoon/99314660>, geraadpleegd 17-04-2024.

top probeerden te bereiken²⁷: Johan Frederik Walraven van Nes (1795-1873)²⁸, resident van Pasuruan, Jean Henri Dickelman (± 1789-1850)²⁹, assistent-resident te Malang, en de controleurs Hendrik Albertus van der Poel (1807-1866)³⁰ en Gerard Cornelis Schonck (1807-1892)³¹, die eveneens in Pasuruan werkzaam waren. Op 3 augustus begonnen zij vanuit Malang aan hun tocht naar de vulkaan. Uit het verslag in de *Javasche Courant* blijkt dat zij zich via de desa Bululawang³² te paard in zuidoostelijke richting begaven, om na het passeren van de rivier Lesti in de nabijgelegen desa Majang Tengah³³ de nacht door te brengen. De volgende dag stak het gezelschap verschillende rivieren over, waaronder de Kali Padang³⁴ en Kali 'Pringapoës'³⁵. In de buurt van die laatste rivier bevond zich een 'wildernis genaamd Oetan-Soongie-Petoeng':

'Wij vonden aldaar op een heuveltje, regts van het gehakte voetpad, een beeld, 4 voeten hoog en 2 voeten breed, zijnde een staande Ganesa-beeld, zoomede twee losse versierselen in steen, welke waarschijnlijk tot den ingang van eenen tempel hebben behoord'.³⁶

Hier wordt het beeld van Ganesha beschreven dat enige jaren later door Van Nes aan het huidige Rijksmuseum van Oudheden zou worden geschonken en tegenwoordig deel uitmaakt van de collectie van Wereldmuseum Leiden.

Toen Van Nes en de anderen hun weg vervolgden troffen zij in de omgeving van het beeld nog enkele graven, een waterbak met deksel³⁷ en een steen met inscriptie aan. De heuvel waar het beeld in 'Utan Sungi Petung' (de actuele Indonesische schrijfwijze) werd gesignaleerd is door de Brits-

²⁷ KB, Delpher, *Tijdschrift voor Neerland's Indië* 11 (1) (1849), blz. 112-138, 'Goenong Smeroe of Maha Meroe. De hoogste Berg op Java. (Eene schets.)', aldaar blz. 137,

<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=dts:2798003:mpeg21:0041>, geraadpleegd 18-04-2024.

²⁸ NL-HaNA, archieftoegang 2.10.01, inventarisnummer 3094, Stamboek van Oost-Indische ambtenaren, 1827, deel D, folionummers 127-129,

https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.10.01/invnr/3094/file/NL-HaNA_2.10.01_3094_0070, geraadpleegd 17-04-2024; https://www.berghapedia.nl/index.php/Nes,_Johan_Frederik_Walraven_van, geraadpleegd 17-04-2024.

²⁹ NL-HaNA, 2.10.01, inv.nr. 3092, Stamboek van Oost-Indische ambtenaren, 1819, deel B, folionr. 357, https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.10.01/invnr/3092/file/NL-HaNA_2.10.01_3092_0191, geraadpleegd 17-04-2024; KB, Delpher, *Javasche Courant*, 15-05-1850, blz. 6, rubriek 'Sterfgevallen', <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMKB32:164596039:mpeg21:a00010>, geraadpleegd 17-04-2024.

³⁰ KB, Delpher, *Bataviaasch Handelsblad*, 14-11-1866, blz. 4, artikel 'H.A. van der Poel † 6 november 1866', <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:110536651:mpeg21:a0023>, geraadpleegd 17-04-2024; CBG|Centrum voor familiegeschiedenis (NL-HaCBG), Oost-Indische bronnen, *Almanak van Nederlandsch Indië, voor het schrikkeljaar 1836* (Batavia 1835) 24, 72, 170.

³¹ NL-HaNA, 2.10.01, inv.nr. 3096, Stamboek van Oost-Indische ambtenaren, 1836, deel F, folionr. 29, https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.10.01/invnr/3096/file/NL-HaNA_2.10.01_3096_0020, geraadpleegd 17-04-2024; <https://koloniaal erfgoedtevoet.nl/tiel/>, geraadpleegd 17-04-2024.

³² <https://www.geonames.org/1647737/bululawang.html>, geraadpleegd 17-04-2024.

³³ <https://www.geonames.org/1965931/majang-tengah.html>, geraadpleegd 17-04-2024.

³⁴ <https://www.geonames.org/7051892/kali-padang.html>, geraadpleegd 17-04-2024.

³⁵ Van deze rivier kon de huidige geografische locatie tijdens het onderzoek niet worden bepaald.

³⁶ KB, Delpher, *Javasche Courant*, 10-09-1836, blz. 1, rubriek 'In-officieel gedeelte', <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010502953:mpeg21:p001>, geraadpleegd 17-04-2024.

³⁷ Het deksel van de waterbak bevindt zich in ieder geval al sinds de jaren 1860 bij de huidige Pemandian Alam Banyu Biru, een badplaats in de desa Sumber Rejo, regentschap van Pasuruan. Zie: N.J. Krom, 'Eenige gegevens over de Hindoe-Oudheden van Oost-Java, *Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië* 72 (1) (1916) 412-459, aldaar 450-451; Stuart Robson, Hadi Sidomulyo, *Threads of the Unfolding Web. The Old Javanese Tantu Pangġelaran* (Singapore 2021) 133, 136 (Figure 28); <https://maps.app.goo.gl/9a4mrKpCo1URCFn6>, geraadpleegd 17-04-2024.

Indonesische historicus Hadi Sidomulyo (Engelse naam: Nigel Bullough, geb. 1951)³⁸ geïdentificeerd als het huidige Lemahduwur³⁹ in de desa Simojayan⁴⁰, aan de zuidwestelijke voet van de Gunung Semeru in het onderdistrict Ampelgading.^{41, 42} Lemahduwur ligt op ruim 600 meter boven zeeniveau, waardoor de hoogte waarop het beeld volgens het bijschrift van de tekening zou zijn aangetroffen (ca. 1900 meter) niet kan kloppen. In het aangrenzende Petungombo⁴³, onderdeel van Simojayan, werden later in de negentiende eeuw hindoe-boeddhistische beelden en stenen met inscripties ontdekt door de koloniale autoriteiten.⁴⁴ Ook op andere plekken in Ampelgading zijn, zowel in de koloniale periode als in recente jaren, (archeologische) vondsten gedaan, waaronder een bronzen linga (ritueel object) die in 1891 aan het Rijksmuseum van Oudheden werd geschonken en sinds 1904 in de collectie van het huidige Wereldmuseum Leiden aanwezig is.⁴⁵ Aan de rand van de naast Simojayan gelegen desa Mulyoasri⁴⁶ staat tot slot een tempel, Candi Jawar⁴⁷, die vermoedelijk uit de 14de of 15de eeuw dateert.⁴⁸

Volgens Sidomulyo kunnen de objecten uit Ampelgading in verband worden gebracht met een netwerk van heiligdommen die via het centrum van een religieuze gemeenschap met elkaar verbonden waren. Sidomulyo schetst de mogelijkheid dat dit centrum met de naam Kukub, dat omstreeks 1350 al bestond maar mogelijk veel verder teruggaat, in Simojayan was gevestigd, omdat daar de meeste beelden en inscripties zijn gevonden.⁴⁹ In deze context is het goed denkbaar dat het beeld van Ganesha, zoals het verslag in de *Javasche Courant* al doet vermoeden, deel heeft uitgemaakt van een tempel in Kukub. Hoe oud het beeld is valt op basis van Sidomulyo's onderzoek niet te zeggen. Ook is niet duidelijk of het op een sokkel met schedels heeft gestaan, zoals het exemplaar in Karangates. In het verslag uit 1836 wordt hier in ieder geval geen melding van gemaakt.

Het exacte moment waarop het beeld van Ganesha uit Lemahduwur werd weggehaald kon tijdens het herkomstonderzoek niet worden achterhaald. Wel staat vast dat dit vóór of in 1839 moet zijn gebeurd en dat Van Nes hier de opdracht voor gaf. Van Nes ging in 1839 met verlof naar Nederland.⁵⁰

³⁸ <https://viaf.org/viaf/50653686/>; <https://festival.borobudurwriters.id/bio/hadi-sidomulyo/>, beiden geraadpleegd 17-04-2024; Robson, Sidomulyo, *Threads of the Unfolding Web*, 325.

³⁹ <https://www.geonames.org/7051887/lemahduwur.html>, geraadpleegd 17-04-2024.

⁴⁰ <https://www.geonames.org/7051855/simojayan.html>, geraadpleegd 17-04-2024.

⁴¹ <https://www.geonames.org/7333297/kecamatan-ampelgading.html>, geraadpleegd 17-04-2024.

⁴² Robson, Sidomulyo, *Threads of the Unfolding Web*, 133. Sidomulyo schrijft hier dat C.F. Clignett de auteur is van het verslag in de *Javasche Courant* van 10 september 1836. Dit misverstand berust waarschijnlijk op het feit dat het verslag in 1844 opnieuw verscheen in het *Tijdschrift voor Neerland's Indië*, waarbij aan het begin een verwijzing werd toegevoegd naar een in 1838 gepubliceerd verslag van Clignett over diens beklimming van de Gunung Semeru. Zie: KB, Delpher, *Tijdschrift voor Neerland's Indië* 6 (3) (1844), blz. 158-165, 'De berg Smiroe', <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=dts:2795003:mpeg21:0054>, geraadpleegd 17-04-2024.

⁴³ <https://www.geonames.org/1631238/petungombo.html>, geraadpleegd 17-04-2024.

⁴⁴ *Inventaris der Hindoe-oudheden op den grondslag van Dr. R.D.M. Verbeek's Oudheden van Java* (Deel 3), Rapporten van den Oudheidkundigen Dienst in Nederlandsch-Indië (Batavia 1923) 53-54.

⁴⁵ TMS, objectrecord RV-1403-3190. Zie ook het objectrecord op de collectiewebsite van het Wereldmuseum: <https://hdl.handle.net/20.500.11840/705188>, geraadpleegd 17-04-2024; Robson, Sidomulyo, *Threads of the Unfolding Web*, 136-137.

⁴⁶ <https://www.geonames.org/7051852/mulyoasri.html>, geraadpleegd 17-04-2024.

⁴⁷ <https://maps.app.goo.gl/968S7DV5XeQ5UkA48>, geraadpleegd 17-04-2024.

⁴⁸ Robson, Sidomulyo, *Threads of the Unfolding Web*, 137.

⁴⁹ Robson, Sidomulyo, *Threads of the Unfolding Web*, 137, 140.

⁵⁰ NL-HaNA, 2.10.01, inv.nr. 3094, Stamboek van Oost-Indische ambtenaren, 1827, deel D, folionrs. 127-129, https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.10.01/invnr/3094/file/NL-HaNA_2.10.01_3094_0070, geraadpleegd 18-04-2024.

Uit correspondentie van Conrad Leemans (1809-1893)⁵¹, directeur van het archeologisch kabinet van de Leidse universiteit, het huidige Rijksmuseum van Oudheden, blijkt dat hij Van Nes in mei 1840 trof in herensociëteit De Besognekamer in Den Haag.⁵² Waarschijnlijk bood de resident tijdens deze ontmoeting het beeld als geschenk aan voor de collectie van het archeologisch kabinet. Na afloop kreeg Leemans nog een 'afteekening' van het beeld toegestuurd⁵³, mogelijk de hierboven besproken tekening met objectnummer RV-1403-3635. In juni 1840 schreef Leemans aan de minister van Binnenlandse Zaken dat Van Nes de schenking kenbaar zou maken bij het ministerie en dat het beeld reeds in opdracht van de resident 'tot op eene plaats vervoerd is, waar de inschepping zonder moeite en kosten zal kunnen geschieden'.⁵⁴

Toen in oktober 1841 bleek dat Van Nes geen contact had gezocht met Binnenlandse Zaken, trok Leemans het initiatief naar zich toe. Hij verzocht de in Rotterdam verblijvende resident om een machtiging, zodat hij de zaak verder kon afhandelen met het ministerie. Ook informeerde Leemans waar het beeld zich op dat moment bevond en wie bij afwezigheid van de resident moest worden benaderd voor de overdracht.⁵⁵ Van Nes ging akkoord en liet weten dat het beeld in Pasuruan bij de suikerondernemers Thomas Benjamin Hofland (1799-1858)⁵⁶ en Peter William Hofland (1802-1872)⁵⁷ in bewaring was. Hij stuurde Leemans een machtiging mee voor de gebroeders Hofland, zodat zij het beeld af konden staan voor vervoer naar Nederland.⁵⁸ Indien de 'afteekening' die Leemans een jaar eerder had bekeken objectnummer RV-1403-3635 betreft, ligt het voor de hand dat de tekening in Pasuruan werd gemaakt toen het beeld daarheen was gebracht.

Nadat Leemans de minister van Binnenlandse Zaken op de hoogte had gesteld, werd in november 1841 het transport in gang gezet door het ministerie van Marine en Koloniën.⁵⁹ Pas in april 1843 kwam het beeld van Ganesha naar Nederland aan boord van het fregat *Rotterdam*.⁶⁰ Wellicht was er

⁵¹ <http://www.biografischportaal.nl/persoon/85187536>; <https://www.rmo.nl/museumkennis/geschiedenis-en-collectie/rijksmuseum-van-oudheden/>, beiden geraadpleegd 18-04-2024.

⁵² NL-HaNA, archieftoegang 3.12.21, inv.nr. 6, Brief van Leemans aan Van Nes, 05-10-1841, nummer 70bis, https://archieven.rmo.nl/wp-content/object_files/009.pdf#page=71, geraadpleegd 18-04-2024; <https://www.monumentenzorgdenhaag.nl/monumenten/buitenhof-21-tm-24>, geraadpleegd 18-04-2024.

⁵³ NL-HaNA, 3.12.21, inv.nr. 6, Brief van Leemans aan Van Nes, 05-10-1841, nr. 70bis, https://archieven.rmo.nl/wp-content/object_files/009.pdf#page=71, geraadpleegd 18-04-2024.

⁵⁴ NL-HaNA, archieftoegang 2.04.01, inv.nr. 4705, Brief van Leemans aan de minister van Binnenlandse Zaken, 08-06-1840, nr. 24, https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.04.01/invnr/4705/file/NL-HaNA_2.04.01_4705_0399, geraadpleegd 18-04-2024.

⁵⁵ NL-HaNA, 3.12.21, inv.nr. 6, Brief van Leemans aan Van Nes, 05-10-1841, nr. 70bis, https://archieven.rmo.nl/wp-content/object_files/009.pdf#page=71, geraadpleegd 18-04-2024.

⁵⁶ G. Roger Knight, 'Descrying the bourgeoisie. Sugar, capital and state in the Netherlands Indies, circa 1840-1884', *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 163 (1) (2007) 34-66, aldaar 41-42; 'Short history of the Pamanoekan and Tjiassemlands (ca. 1938) 2; KB, Delpher, *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 03-07-1858, blz. 3, rubriek 'Advertentien', <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010115748:mpeg21:p003>, geraadpleegd 18-04-2024.

⁵⁷ 'Short history of the Pamanoekan and Tjiassemlands', 3.

⁵⁸ NL-HaNA, 3.12.21, inv.nr. 67, Brief van Van Nes aan Leemans, 10-10-1841, nr. 48, met bijlagen, https://archieven.rmo.nl/wp-content/object_files/072.pdf#page=91, geraadpleegd 18-04-2024.

⁵⁹ NL-HaNA, 2.04.01, inv.nr. 4735, Brief van Leemans aan de minister van Binnenlandse Zaken, 11-10-1841, nr. 71, met bijlage, https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.04.01/invnr/4735/file/NL-HaNA_2.04.01_4735_0783, geraadpleegd 18-04-2024; inv.nr. 4738, Brief van de minister van Marine en Koloniën aan de minister van Binnenlandse Zaken, 08-11-1841, nr. 3, https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.04.01/invnr/4738/file/NL-HaNA_2.04.01_4738_0006, geraadpleegd 18-04-2024.

⁶⁰ KB, Delpher, *Javasche Courant*, 22-04-1843, blz. 6, rubriek 'Scheepsberigten', <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010503409:mpeg21:p006>, geraadpleegd 18-04-2024.

vóór die tijd geen schip of scheepsruimte beschikbaar. De *Rotterdam* arriveerde in augustus 1843 in Den Helder, waarna het beeld tijdelijk werd opgeslagen in een magazijn van de marine op de werf Willemsoord.⁶¹ In november 1843 berichtte Leemans aan de minister van Binnenlandse Zaken dat het beeld in Leiden was aangekomen.⁶² Voorzien van het merk 'vN' werd het als schenking van Van Nes in de inventaris ingeschreven.^{63, 64} Ruim zestig jaar later, in 1904, ging het beeld over naar het Rijks Ethnographisch Museum toen de collectie hindoe-boeddhistische beelden van het Rijksmuseum van Oudheden daar werd ondergebracht.⁶⁵

⁶¹ KB, Delpher, *Opregte Haarlemsche Courant*, 24-08-1843, blz. 1, rubriek 'Nederlanden', <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010518920:mpeg21:p001>, geraadpleegd 18-04-2024; NL-HaNA, 2.04.01, inv.nr. 4774, Brief van de minister van Marine aan de minister van Binnenlandse Zaken, 11-09-1843, nr. 9, https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.04.01/invnr/4774/file/NL-HaNA_2.04.01_4774_0706, geraadpleegd 18-04-2024.

⁶² NL-HaNA, 2.04.01, inv.nr. 4777, Brief van Leemans aan de minister van Binnenlandse Zaken, 08-11-1843, nr. 92, https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.04.01/invnr/4777/file/NL-HaNA_2.04.01_4777_0598, geraadpleegd 18-04-2024.

⁶³ NL-LdnRMV, archieftoegang A03, inv.nr. 18, Inventaris van het Rijksmuseum van Oudheden, November 1843, 'Javaansche Oudheden'.

⁶⁴ In 1861 verscheen in het Franse tijdschrift *Le Magasin pittoresque* een gravure van de zaal met hindoe-boeddhistische objecten in het Museum van Oudheden, op de toenmalige locatie aan de Breestraat in Leiden. Op het eerste gezicht lijkt het beeld van Ganesha herkenbaar aan de linkerzijde van de gravure, maar omdat de objecten niet waarheidsgetrouw zijn afgebeeld valt dit niet met zekerheid te zeggen. Zie: Lunsingh Scheurleer, 'Ganesha van de Berg Semeru', 17; <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k31444j/f381.item>; <https://www.rmo.nl/museumkennis/geschiedenis-en-collectie/rijksmuseum-van-oudheden/>, beiden geraadpleegd 23-04-2024.

⁶⁵ NL-LdnRMV, Seriedossier RV-1403, 'Proces-Verbaal van Voorwerpen enz. overgenomen uit het Rijks Museum van Oudheden te Leiden', 28-07-1904; Ger D. van Wengen, 'Indonesian collections in the National Museum of Ethnology in Leiden' in Reimar Schefold & Han F. Vermeulen, *Treasure hunting? Collectors and collections of Indonesian artefacts* (Leiden 2002) 81-108, aldaar 87.